

اثر گذاری فضایل اخلاقی زن مسلمان در تحکیم خانواده (از منظر اسلام)

لیلا صمدی^۱

چکیده

خانواده از مسایل مهم و حیاتی دین اسلام به شمار می رود و مولفه های زیادی در استحکام آن نقش دارند، که یکی از آنها کسب فضایل اخلاقی افراد خانواده بخصوص زن است. متخلق شدن به اخلاق اسلامی از سوی زن مسلمان، به خاطر نقش های مهم و حساسی همچون همسری و مادری که در خانواده برعهده دارد، باعث می شود آثار مثبت فراوانی بر زندگی مادی و معنوی و همچنین تربیت فرزندان و شکل گیری شخصیت افراد خانواده و به وجود آمدن آرامش و نشاط، عشق و محبت که همگی آن ها عامل تحکیم و بقای خانواده هستند، داشته باشد. هدف از این تحقیق آن است که زنان مسلمان را به کسب فضایل اخلاقی تشویق نموده و با بیان آثار سازنده اخلاق در تحکیم خانواده آنان را به پابندی به ارزش ها و اصول اخلاقی ترغیب نماید. روش تحقیق به صورت توصیفی بوده و با استفاده از منابع کتابخانه ای به گردآوری مطالب و تدوین آن پرداخته شده است.

کلیدواژه: فضایل اخلاقی، زن مسلمان، خانواده.

^۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه الغدير.

مقدمه

در طول سال های زیادی که از تمدن بشریت می گذرد، موضوع اخلاق و کسب فضایل اخلاقی همیشه مورد بحث بوده است، طبیعی است که اخلاق باعث می شود افراد رفتارهای بهنجار داشته باشند و از خیلی از انحرافات اخلاقی چشم پوشی کنند. شالوده اسلام بر اخلاق شکل گرفته و در نگاه اسلام، پای بندی زن به موازین دینی و کسب فضایل اخلاقی و اثرات آن در تحکیم خانواده، از اهمیتی ویژه برخوردار است. زیرا زن در خانواده، نقش هایی را می تواند ایفا کند که در تربیت نسل بشر اثرگذار است و اگر زن مسلمان در این نقش ها، به آموزه های اسلام و فضایل اخلاق اسلامی پایبند باشد، علاوه بر استحکام بنیان خانواده، تربیت دینی و اخلاقی اعضای آن، رشد و کمال و کسب سعادت دنیوی و اخروی را در بر خواهد داشت.

ضرورت و اهمیت پرداختن به این موضوع آن است که امروزه، نظام خانواده در بسیاری از کشورها به دلیل رویگردانی زنان از اخلاقیات دچار تزلزل شده است و در ایران نیز زنانی که به فضایل اخلاقی پایبند نیستند متأسفانه با مشکلات زیادی روبه رو می شوند تا جایی که منجر به فروپاشی خانواده می گردد. از طرفی، دین مقدس اسلام برای اداره زندگی بشر در همه زمینه ها برنامه دارد که بهره گیری از آن، سعادت و خوشبختی دنیا و سرای آخرت را تضمین می کند. از جمله برای استحکام خانواده، پایبندی زوجین بخصوص زن را به کسب فضایل اخلاقی توصیه می کند که در این مقاله به آثار آن پرداخته شده است. به همین جهت، سوالی که برای محقق به وجود آمد تا برای پاسخ به آن این تحقیق را تدوین نماید آن است که کسب فضایل اخلاقی زن مسلمان، چگونه بر تحکیم خانواده اثرگذار خواهد بود؟

در مورد پیشینه این موضوع باید گفت که به دلیل اهمیت و جایگاه اخلاق در اسلام، و همچنین نقش زنان در خانواده، آثار مختلف مکتوب و پژوهشی نوشته شده است که مقاله «اثر بخشی رعایت آموزه های اخلاق اسلامی در کارآمدی خانواده» نوشته محمدمهدی صفورایی پاریزی از جمله آنهاست. در این مقاله، نویسنده تلاش کرده است برخی از مهم ترین آموزه های اخلاقی مانند راستگویی، محبت، تکریم، احترام، مدارا و... و رابطه آن با کارآمدی خانواده را مورد بررسی قرار دهد. همچنین مقاله «اخلاق اسلامی در خانواده» از منظر روایات نوشته طاهر علی محمدی، الهه خاکساری و سمیرا خاکساری، ۱۳۹۳ از دیگر پژوهش های صورت گرفته در این زمینه است. در این مقاله علاوه بر بررسی مفهوم اخلاق اسلامی در خانواده، به یک سلسله مسائل اخلاقی را که قرآن مجید و روایات بر آن تاکید فراوان دارند که زن و شوهر به خاطر خود و سعادت فرزندان لازم است رعایت نمایند اشاره شده است.

با توجه به آثاری که بیان گردید، در آثار فوق، بیشتر به مساله اخلاق در خانواده به صورت کلی پرداخته شده و در برخی از آن ها و یا به صورت جزئی به بیان آثار اخلاق در خانواده پرداخته شده است. در حالی که در تحقیق حاضر، به اثرگذاری فضایل اخلاقی زن مسلمان در تحکیم خانواده توجه شده و مهم ترین و برجسته ترین آثار آن را برمی شمارد.

۱- مفهوم شناسی

اولین مباحثی که باید در تحقیق صورت گیرد آن است که مفاهیم اصلی تحقیق به صورت لغوی و اصطلاحی مفهوم شناسی شوند تا در ادامه تحقیق، زمینه برای طرح مباحث اصلی فراهم شود. بنابراین ابتدا به بررسی مفهوم لغوی و اصطلاحی کلمات فضایل اخلاقی، زن مسلمان و خانواده پرداخته می شود.

۱-۱- فضایل اخلاقی

اخلاق یکی از مفاهیمی است که در آموزه های اسلام کاربرد زیادی دارد. اخلاق جمع «خُلُق» (بر وزن قُفْل) و «خُلُق» (بر وزن افق) می باشد، «این دو واژه در اصل به یک ریشه باز می گردد و اخلاق بر وزن افعال، کلمه ای عربی است و به ویژگی های نفس انسان گفته می شود، همان گونه که خلق به صفات بد نیز گفته می شود و به معنی قوا، سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می شود.»^۱ همچنین «به معنای سرشت، خوی و طبیعت که به معنای صورت درونی و باطنی و ناپیدای آدمی به کار می رود که با بصیرت درک می شود. در مقابل آن، خَلَق به شکل و صورت محسوس و قابل درک با چشم ظاهر گفته می شود.»^۲

اصطلاح اخلاق در متون اخلاقی به سه معنا به کار می رود: «۱- غرایز و ملکات و صفات روحی و باطنی که در انسان است اخلاق نامیده می شود. ۲- اعمال و رفتاری که از این خلیقات ناشی گردد نیز اخلاق و یا رفتار اخلاقی گفته می شود. ۳- در برخی موارد، اخلاق به رفتار پسندیده یا حالت نفسانی خوب، اخلاق گفته می شود که بنابراین استعمال، معنای محدودتری به خود می گیرد.»^۳

۱. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات، ج ۱، تحقیق صفوان عدنان داودی، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ق، ص ۱۱۴-۱۱۳.

۲. محمد بن مرتضی زبیدی، تاج العروس، ج ۲۵، بیروت: دار صادر، بیتا، ص ۲۵۷؛ محمدبن مکرم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۶ق، ص ۸۶.

۳. محمدتقی مصباح یزدی، فلسفه اخلاق، ج ۳، قم: موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴، ص ۱۹-۲۰.

اما می توان مفهوم دیگری برای اخلاق نیز بیان کرد و آن این که «اخلاق به صفات درونی انسان گفته می شود که در درون نهادینه شده است. این واژه هم خوی های نیکو و پسندیده مانند جوانمردی و دلیری را شامل می شود و هم خوی های زشت و ناپسند همچون فرومایگی و بزدلی را.»^۱ و در یک تعریف کلی از اخلاق اسلامی می توان گفت: «اخلاق اسلامی به بخشی از آموزه های دین اسلام گفته می شود که از فضایل و رذایل اعمال انسان سخن می گوید.»^۲ پس اخلاق شامل غرایز و ملکات و صفات روحی و باطنی و اعمال و رفتارهایی می شود که از نظر دین خوب و پسندیده یا بد و ناپسند باشند و به اصطلاح به آن ها فضایل و رذایل اخلاقی گفته می شود که در این پژوهش، فضایل اخلاقی و صفات نیکو و پسندیده از نظر دین مدنظر می باشد.

۱-۲- زن مسلمان

مسلمان از اسلام و از ریشه «سلم» گرفته شده و به معنای «انقیاد و اظهار خضوع و تسلیم محض در برابر حکم الهی و اخلاص در عبادت است.»^۳ مسلمان در اصطلاح به شخصی گفته می شود که «دین اسلام را پذیرفته و تسلیم اراده خدای سبحان باشد.»^۴ دین اسلام بر مبنای قرآن و سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سیره ائمه اطهار علیهم السلام بنا گردیده و زن مسلمان، سبک زندگی خویش را براساس تعلیمات دین اسلام تنظیم نموده و در سلوک فردی و اجتماعی خود، آموزه های قرآن و سیره رسول مکرم اسلام و ائمه اطهار علیهم السلام را مدنظر قرار می دهد.

۱-۳- خانواده

خانواده که مهم ترین و کهن ترین نهاد اجتماعی است که در لغت به معنای «فامیل، خاندان، زن و فرزند، مجموعه خویشاوندان یک شخص و خویشان نزدیک است.»^۵ اما در اصطلاح، خانواده به تعبیر ساده عبارت

۱. مصباح یزدی، فلسفه اخلاق، ص ۲۰.

۲. سید محمود موسوی بجنوردی، «بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق ۱ و ۲»، بازتاب اندیشه، شماره ۸۳، ۱۳۸۵، ص ۵.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۶، ص ۳۴۵؛ راغب اصفهانی، مفردات فی غریب القرآن، ج ۲، ص ۷۱۵.

۴. فخرالدین بن محمد طریحی، مجمع البحرین، ج ۴، قم: بعثت، ۱۴۱۴ق، ص ۱۹۳.

۵. غلامحسین صدری افشار؛ نسرین و نسترن حکمی، فرهنگ نامه فارسی، واژگان و اعلام، ج ۲، چ ۲، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۹، ص ۱۱۲۵؛ حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، چ ۴۰، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۸، ص ۵۸۴؛ حسین بستان نجفی، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، چ ۳، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۳، ص ۵۳.

است از «کوچک ترین واحد اجتماعی که حاصل ازدواج یک زن و مرد است. تعریف دیگر، خانواده را شامل مجموعه‌ای از افراد می‌داند که با هدف و منافع مشترک زیر یک سقف گرد هم می‌آیند»^۱ اما خانواده در نظر اسلام «گروهی متشکل از افرادی دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی معرفی می‌کند که هسته اولیه آن را ازدواج زن و مرد تشکیل می‌دهد و نکاح، عقدی است که بر اساس آن، رابطه زوجیت بین زن و مرد برقرار شده و در پی آن طرفین دارای وظایف و حقوق جدیدی می‌شوند»^۲ خانواده از نظر اسلام، نهادی مقدس و حیاتی است، جایگاه مهر و محبت، پایگاه انس و مودت و کانون اصلی تکوین شخصیت انسان است و نقش مهمی در رشد و کمال و سعادت دنیوی و اخروی وی دارد.

۲- اهمیت فضایل اخلاقی در خانواده

دین اسلام یک دین جامع است که به همه ابعاد زندگی انسان توجه کرده و همه آن‌ها را در جهت سعادت و کمال بشر برنامه ریزی کرده است. قوانین اخلاقی اسلام هم در همین راستا می‌باشد و آن چه که در اسلام برای اعضای خانواده، اعم از زن و شوهر و والدین و فرزندان به عنوان فضایل اخلاقی تعریف کرده است، بر مبنای محبت و عشق و در راستای رشد و کمال و رسیدن به سعادت و قرب الهی است. در حقیقت «اخلاق هر کس در زندگی او تأثیر مستقیم دارد، ولی این تأثیر در محیط خانواده محسوس‌تر و نقش آفرین‌تر است، زیرا مسائل عاطفی در خانواده بر مسائل دیگر غلبه دارد و محیط خانواده بیشتر بر مبنای خصوصیات اخلاقی اعضای آن شکل می‌گیرد»^۳ و زن به عنوان همسر و مادر نقش مهمی در این مساله ایفا می‌نماید.

از نگاه اسلام، زن اولین معلم بشریت است و خداوند چشمه عاطفه را که زبان قلب و رمز حیات و روابط انسانی و اساس تاسیس خانواده در جامعه بشری است را در حقیقت زن به ودیعه نهاد. زن را پرورش دهنده عالی ترین ویژگی های حیات انسانی قرار داد تا بشریت را آرامش بخشد: «لتسكنوا اليها» و در حقیقت باید

۱. سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، خانواده خوب، تهران: مؤسسه نشر شهر، ۱۳۹۰، ص ۱۹.

۲. فریبا علاسوند، زن در اسلام، ج ۲، چ ۲، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۹۲، ص ۴۳.

۳. علیرضا فاخری؛ محمدحسین منتظری، اخلاق خانواده، ج ۱، تهران: سپاه پاسداران، ۱۳۷۸، ص ۳۳.

«زن و مرد مسلمان، در سایه ازدواج، پیمان می بندند که محیطی سرشار از تفاهم و رشد ایجاد نمایند. لازمه دستیابی به این هدف مقدس، آن است که در یک نظام صحیح، موقعیت هر فرد طراحی و تعیین شود و بپذیرد که نسبت به دیگری حقوقی دارد و چه اصول اخلاقی را باید رعایت کند. مرد همسر و پدر خانواده است و زن نیز همسر و مادر خانواده است و با رعایت اصول اخلاقی و حقوق هر دو، جایگاه آن ها حفظ می شود. فرزندان باید پدر را در جایگاه پدری باور کنند؛ نه خدمتگزار و بانک خانواده و مادر را نیز در جایگاه مادری باور کنند؛ نه خدمه ای با محبت و سختکوش.»^۱ همسران نیز با چنین رویکردی موقعیت یکدیگر را در نظر داشته و با رعایت اخلاق و حقوق در حق یکدیگر این مساله را به فرزندان نیز آموزش می دهند تا در شکل گیری هویت و شخصیت آن ها در آینده تاثیر مثبت داشته باشد، چرا که آن ها مادران و پدران آینده هستند.

^۱. علی اکبر سیاسی، نظریه های مربوط به شخصیت، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴، ص ۲۶.

نتیجه گیری

در سال های اخیر به دلیل کمرنگ شدن فضایل اخلاقی در زنان مسلمان، آنها را با مشکلات متعددی بخصوص در خانواده روبه رو کرده است، به گونه ای که منجر به تضعیف نهاد خانواده شده است. کسب فضایل اخلاقی از سوی زنان به خاطر نقش های مهم، بی بدیل و اثرگذاری که در خانواده دارند، آثار بسیار مفید و سازنده ای در تحکیم خانواده به همراه دارد. خانواده در نظام اسلام از اهمیت فوق العاده ای برخوردار بوده و در اسلام، علاوه بر تبیین حقوق و وظایف اعضای خانواده، اصول اخلاقی را گوشزد کرده تا علاوه بر تحکیم خانواده، باعث به وجود آمدن محبت و عشق الهی در میان اعضا شده و همگی به رشد و کمال و رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی برسند که در این میان، نقش آفرینی زن بسیار برجسته و ممتاز است.

کسب فضایل اخلاقی از سوی زنان باعث می شود عشق و محبت خود را در چارچوب خانواده جستجو و ابراز نموده و این عشق را با محبت الهی پیوند زده و محیطی سراسر آرامش و بانشاط ایجاد کنند، که این امر علاوه بر آثار مثبت فراوانی که به همراه دارد، به شکل گیری شخصیت و هویت افراد خانواده نیز کمک می نماید. کسب فضایل اخلاقی از سوی زن مسلمان باعث می شود، بنیان خانواده حتی در شرایط سخت و بحرانی حفظ شده و خانواده ای محکم سرشار از آرامش و نشاط شکل گیرد. علاوه بر آن، به خاطر نقشی آفرینی که زنان در قالب دختر، همسر و مادر در خانواده دارند، در تربیت دینی و اخلاقی دیگر اعضای خانواده نقش بی بدیل دارند که در این صورت، اعضای خانواده به خاطر رعایت اصول اخلاقی، به رشد و کمال مادی و معنوی رسیده و سعادت دنیا و آخرت را کسب می نماید و چنین خانواده ای از نظر اسلام، از ریشه دار ترین و مستحکم ترین بنیان ها به شمار می رود.

فهرست منابع

* قرآن کریم: ترجمه حسین انصاریان، تهران: نشر تلاوت، ۱۳۹۳.

کتاب

۱. ابن شعبه حرانی، ابومحمد، تحف العقول، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۶ق.
۳. بستان نجفی، حسین، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، چ ۳، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۳.
۴. بورنستین، ف.چ، روش های درمان مشکلات زناشویی، ترجمه حسن توزنده جانی و نسرین کمال پور، مشهد: مرندیز، ۱۳۸۰.
۵. بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: آل البیت، ۱۴۱۴ق.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات، تحقیق صفوان عدنان داودی، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ق.
۸. زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دار صادر، بیتا.
۹. ساروخانی، باقر، جامعه شناسی خانواده، تهران: سروش، ۱۳۷۹.
۱۰. سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، خانواده خوب، تهران: مؤسسه نشر شهر، ۱۳۹۰.
۱۱. سالاری، فاطمه، روح زن، تهران: دانش، ۱۳۸۷.
۱۲. سیاسی، علی اکبر، نظریه های مربوط به شخصیت، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
۱۳. شبذینی، محمد، نصرالله پور، ابراهیم، کریم، علی، سبک زندگی اسلامی، تهران: زمزم هدایت، ۱۳۹۶.
۱۴. صدری افشار، غلامحسین، حکمی، نسرین، حکمی، نسترن، فرهنگ نامه فارسی، واژگان و اعلام، چ ۲، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۹.
۱۵. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: جامعه مدرسین، بیتا.
۱۶. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ترجمه محمد بیستونی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴.
۱۷. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، قم: بعثت، ۱۴۱۴ق.

۱۸. طیب، سید عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، چ ۲، تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۷۸.
۱۹. علاسوند، فریبا، زن در اسلام، چ ۲، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۹۲.
۲۰. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چ ۴۰، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۸.
۲۱. فاخری، علیرضا، منتظری، محمدحسین، اخلاق خانواده، تهران: سپاه پاسداران، ۱۳۷۸.
۲۲. فتحعلی، محمود و دیگران، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.
۲۳. فیض کاشانی، محسن، محجۀ البیضاء، چ ۴، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ق.
۲۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چ ۱۱، تهران: درس هایی از قرآن، ۱۳۸۳.
۲۵. قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بعثت، ۱۳۷۴.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران: فرهنگ اسلامی، بی‌تا.
۲۷. مجلسی، محمدباقر، روضۀ المتقین، قم: بنیاد فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۴.
۲۸. مصباح یزدی، محمدتقی، فلسفه اخلاق، چ ۳، قم: موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴.
۲۹. مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، چ ۱۹، تهران: صدرا، ۱۳۷۴.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۸.
۳۱. نوابی نژاد، شکوه، آسیب ها و الگوهای مطلوب خانواده؛ اندیشه های راهبردی، زن و خانواده، دبیرخانه نشست اندیشه های راهبردی، تهران: پیام عدالت، ۱۳۹۱.

مقاله

۳۲. حسینی، اکرم، «تحکیم خانواده در آموزه های قرآنی»، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۲۶، ۱۳۸۳.
۳۳. شاهرودی، محمدرضا، فیضی، زهرا، باقری، زهرا، «خانواده و کارکرد تربیتی آن در قرآن و روایات»، پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، سال هشتم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۶.
۳۴. صفورایی پاریزی، محمدمهدی، «اثربخشی رعایت آموزه های اخلاق اسلامی در کارآمدی خانواده»، معرفت اخلاقی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۸.
۳۵. علامه، عاطفه، «نقش زن در ایجاد خانواده متعادل»، نشریه زن و فرهنگ، سال ۵، شماره ۲۰، ۱۳۹۳.
۳۶. قماشچی، احمد، معارف، مجید، «عوامل آرامش خانواده در سبک زندگی امام علی و حضرت فاطمه علیهما السلام»، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، شماره ۷۴، زمستان ۱۳۹۵.

۳۷. کبیری قمی نعیمه، معصومی زواریانی، میترا، «نقش تربیتی زن در جامعه اسلامی»، نشریه علمی زن و فرهنگ، سال دهم، شماره ۴۰، تابستان ۱۳۹۸.
۳۸. مرعشیان، فاطمه، «بررسی نقش زنان به عنوان مادران خانواده در ارتکاب انواع رفتارهای پرخطر نوجوانان»، نشریه علمی زن و فرهنگ، سال دوم، شماره ۷، ۱۳۹۰.
۳۹. موسوی بجنوردی، محمود، «بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق»، بازتاب اندیشه، شماره ۸۳، ۱۳۸۵.
۴۰. نوذری، محمد، «پیوند اخلاق و حقوق خانواده»، نامه جامعه، شماره ۵۶ و ۵۵، زمستان ۱۳۸۸.